

Εναλλακτικές μορφές οικογένειας στη σύγχρονη παιδική λογοτεχνία για μικρές ηλικίες παιδιών

Κανατσούλη Μένη
Καθηγήτρια

Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης Α.Π.Θ.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο άρθρο γίνεται μια προσπάθεια να χαρτογραφηθούν οι μορφές οικογένειας και οι οικογενειακές σχέσεις σε λογοτεχνικά βιβλία που απευθύνονται σε μικρές ηλικίες παιδιών. Επίσης, όπως αποτυπώνεται και στον τίτλο, διερευνώνται κατά κύριο λόγο οι «εναλλακτικές» μορφές οικογένειας, δηλαδή οι ποικίλες δυνατότητες οικογενειακών σχημάτων που αναφέρονται στις σύγχρονες κοινωνίες και που κατ' ουσίαν αντιπαρατίθενται στην πυρηνική παραδοσιακή οικογένεια. Άλλωστε τα σύγχρονα παιδικά βιβλία, ακόμη και αυτά που απευθύνονται σε μικρά παιδιά, τολμούν να αποκαλύπτουν με ρεαλισμό οικογενειακές σχέσεις και μορφές που η ίδια η πραγματικότητα αναδεικνύει. Έτσι γίνεται ολοένα και περισσότερο φανερό ότι μια λογοτεχνία που παρουσιάζει τις ποικίλες όψεις της οικογενειακής πραγματικότητας μπορεί να βοηθήσει αποτελεσματικά τόσο τα παιδιά που βιώνουν καταστάσεις αναστάτωσης της οικογενειακής και προσωπικής τους ζωής όσο και να συμβάλλει στην κατανόηση των άλλων απέναντί τους.

Η οικογένεια και οι οικογενειακές σχέσεις απετέλεσαν πολύ νωρίς –σχεδόν από τότε που αρχίζει να διαμορφώνεται η παιδική λογοτεχνία- μια θεματική με κυρίαρχη θέση στο παιδικό βιβλίο. Ήδη από το 18^ο αιώνα σε πολλά παιδικά βιβλία παρουσιάζονται και αναπτύσσονται οι οικογενειακές σχέσεις, αν και αυτές που είναι αρμονικές και ειδυλλιακές μεταξύ των μελών μιας οικογένειας, με αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα το *Μικρό σπίτι στο λιβάδι* της Laura Ingalls Wilder, αποτελούν μάλλον εξαιρέσεις. Ήδη από τις απαρχές της ευρωπαϊκής και βορειοαμερικανικής παιδικής λογοτεχνίας, εμφανίζονται οικογενειακά σχήματα –και μάλιστα διαδεδομένα- που δεν ακολουθούν το πρότυπο της πυρηνικής οικογένειας οργανωμένης με παραδοσιακό τρόπο, αλλά, αντίθετα, άλλοτε μια μητέρα (*Τα παιδιά που έβλεπαν τα τραίνα να περνούν*) ή μια θεία και άλλοτε ένας καλός πατέρας (*Η Γουίνου-ο-Πουφ*) ή ένας αποτυχημένος πατέρας (*Οι περιπέτειες του Χάκλμπερν Φιν*) και ένα ή περισσότερα παιδιά συνιστούν το υπό λογοτεχνική διαπραγμάτευση οικογενειακό πρότυπο¹.

Στον 20^ο αιώνα, κυρίως προς το τέλος του, διαπιστώνουμε ότι προωθούνται λογοτεχνικές υποθέσεις με ήρωες παιδιά που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο απομακρύνονται από τους γονείς τους (Avery, 1996: 342), εξασφαλίζοντας ίσως έτσι την εντύπωση περισσότερης αυτονομίας των παιδιών και λιγότερου ελέγχου από πλευράς ενηλίκων: αυτό επιτυγχάνεται είτε με την παντελή απουσία γονέων (*Πίπη η Φακιδομούτη*) είτε με την ηθική τους εκμηδένιση και αποδυνάμωσή τους στο γονεϊκό τους ρόλο (*Ματίλντα*).

Στην ελληνική παιδική λογοτεχνία, μπορούμε να δούμε την επικράτηση οικογενειακών προτύπων όπως αυτές του *Τρελαντώνη* της Πηνελόπης Δέλτα: πολυπληθείς και δεμένες οικογένειες αντίστοιχες με τα οικογενειακά μοντέλα που επιδοκιμάζονται από την ισχύουσα εκπαιδευτική πολιτική και παιδαγωγική αντίληψη. Ειδικότερα στα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου του 20^{ου} αιώνα, στα παλαιότερα και εν μέρει στα νεότερα, προτείνεται ουσιαστικά ένα ενιαίο

οικογενειακό πρότυπο και αποκλείεται οποιοδήποτε άλλο: πρόκειται για το πρότυπο της ενωμένης οικογένειας, της ικανής να οργανωθεί προς όφελος των μελών της μέσα από στενές διαπροσωπικές σχέσεις (Γεωργίου-Νίλσεν, 1980: 30, 101).

Ακόμη όμως και στα παλαιότερα και ίσως πιο συντηρητικά οικογενειακά μοντέλα της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας που θέλουν να εναρμονίζονται με τις παιδαγωγικές επιταγές της εποχής μπορούμε να δούμε να αντιπαραβάλλονται άλλα που προτείνουν οικογενειακές σχέσεις άλλου τύπου: τόσο στον πρώιμο 20^ο αιώνα προβάλλονται παιδιά ορφανά, ακόμη και από τους δύο γονείς, και συνεπώς αναγκασμένα να «κερδίσουν» την ανεξαρτησία τους (*Ο πιτσιρίκος και η παρέα του* του Πέτρου Πικρού) όσο και, κυρίως προς το τέλος του 20^{ου} αιώνα, παρατηρούμε να πληθαίνουν οι ποικίλες και διαφορετικές μορφές οικογένειας, οικογενειακών σχέσεων και προτύπων.

Την εντύπωση που έχει δοθεί -από τον τίτλο του άρθρου- ότι παραβλέπω τις «κανονικές» μορφές οικογένειας, για να ρίξω το βάρος σε εναλλακτικά οικογενειακά σχήματα, θέλω να την υποστηρίξω με το βασικό επιχείρημα ότι πράγματι στη σημερινή κοινωνική πραγματικότητα και υπάρχουν ποικίλες μορφές οικογένειας και οι ανυπόκριτα ομαλές και αρμονικές σχέσεις μεταξύ των μελών της μοιάζουν σπάνιες και ίσως φαντάζουν ουτοπικές. Αλλά και υπό το φως της κοινωνιολογικής θεώρησης της οικογένειας, αυτό διαπιστώνεται: Θεωρητικά, δεν μπορεί κανείς να μιλήσει για την οικογένεια γενικά, αλλά μόνο για τύπους οικογένειας τόσο πολυάριθμους όσες είναι οι περιοχές, οι κοινωνικές τάξεις και οι υποομάδες μέσα στη συνολική κοινωνία (Μισέλ, 1987: 11).

Όμως και η ίδια η (πρόσφατη) λογοτεχνία προτιμά μάλλον να πραγματευθεί σχέσεις που ξεφεύγουν από το παραδοσιακό μοντέλο της πυρηνικής οικογένειας η οποία ζει ειδυλλιακά και γιατί θέλει να βρίσκεται πιο κοντά στην πραγματικότητα και γιατί έτσι τροφοδοτεί με πολύ πιο ενδιαφέροντα συμβάντα την πλοκή. Πολύ σωστά παρατηρούν οι Barbara Stood-Hill και η Linda Amsbaugh-Corson ότι, όπως κάθε καλλιτεχνικό δημιούργημα, και η παιδική λογοτεχνία είναι προϊόν των συμβάσεων που εξαρτώνται ή καλύτερα καθορίζονται από το σύστημα πεποιθήσεων και ιδεολογιών της εποχής κατά την οποία αυτή δημιουργείται. Οι οικογενειακές δομές στα παιδικά βιβλία, παλαιότερα και νεότερα, αποκαλύπτουν αυτό το σύστημα αξιών και ιδεολογιών (Stood-Hill & Amsbaugh-Corson, 2005:138).

Άλλωστε μια λογοτεχνία που παρουσιάζει τις ποικίλες όψεις της οικογενειακής πραγματικότητας μπορεί να βοηθήσει πολύ πιο αποτελεσματικά τόσο τα παιδιά που βιώνουν καταστάσεις αναστάτωσης της οικογενειακής και προσωπικής τους ζωής και να τα οδηγήσει στην αυτοαντίληψή τους όσο και να συμβάλλει στην κατανόηση των άλλων απέναντί τους. Οι διαδικασίες ταύτισης μέσω των λογοτεχνικών προτύπων βοηθούν και άμεσα τον αναγνώστη –τελικά οποιασδήποτε ηλικίας- να χειριστεί βαθύτερα ψυχολογικά και συναισθηματικά ζητήματά του και έμμεσα αυτούς που τον πλαισιώνουν, γονείς, ενηλίκους, φίλους, συνομηλίκους, να κατανοήσουν τα βαθύτερα κίνητρα της συμπεριφοράς των κοντινών τους ανθρώπων που βιώνουν προβλήματα ζωής.

Στη συνέχεια θα παρακολουθήσουμε μέσα από παιδικά βιβλία για μικρά παιδιά, των δύο τελευταίων δεκαετιών, οικογενειακά πρότυπα και μοντέλα οικογενειακών σχέσεων. Προφανώς η αναφορά στην παραγωγή παιδικών βιβλίων σχετικών με την οικογένεια μόνο κατά το δυνατόν θα είναι αντιπροσωπευτική των πολλών και διαφορετικών εκδοχών της καθώς και των ζητημάτων που προβάλλονται μέσα σ' αυτά.

Στα βιβλία για μικρές ηλικίες έχει μεγάλη σημασία να ενισχυθεί η κοινωνικοποίηση των παιδιών. Ας μην ξεχνούμε ότι οι πρώτες σχέσεις τους

συνάπτονται συνήθως μέσα στο άμεσο οικογενειακό περιβάλλον και η λογοτεχνία μπορεί να αποτελέσει χρήσιμο βοήθημα για την ανάπτυξη αυτών των σχέσεων ενθαρρύνοντας τα παιδιά να ευαισθητοποιούνται στα αισθήματα των άλλων (Norton, 2007: 35). Παιδιά πέντε έως επτά ετών όχι μόνο διέρχονται εντυπωσιακές γνωστικές αλλαγές, αλλά επίσης βιώνουν έντονα τα κοινωνικά ζητήματα όπως ένα διαζύγιο ή τις οικογενειακές αναστατώσεις και αναδιατάξεις που μπορεί να επηρεάσουν δραματικά τη ζωή τους. Τα παιδιά μεγαλώνοντας στη σύγχρονη κοινωνία μαθαίνουν να φοβούνται πολλές καταστάσεις (φόβος ξένων, φόβος σχολείου κ.λπ.). Καθώς όμως αντιλαμβάνονται ότι το ίδιο συμβαίνει και με τους συνομηλίκους τους, μαθαίνουν να διαχειρίζονται τους φόβους τους χάρη σε ενηλίκους που εμπιστεύονται αλλά και με τις λογοτεχνικές ιστορίες και τους λογοτεχνικούς χαρακτήρες που αγαπούν (Travers & Travers, 2008:192).

Στα βιβλία που απευθύνονται σε μικρά παιδιά, είναι επόμενο να περιμένουμε μεγάλο μέρος της κειμενικής αφήγησης να συμπληρώνεται αλλά ενίοτε να ανατρέπεται ή και να συνομιλεί συμφωνώντας ή διαφωνώντας με την εικονιστική αφήγηση. Το εικονογραφημένο βιβλίο είναι πολύ συνηθισμένο για την ηλικία των παιδιών αυτών και όπως επισημαίνει ορθά ο John Stephens: «Η οικογένεια είναι η πρώτη κοινωνική οργάνωση μέσα στην οποία τα παιδιά ενεργούν μαζί με άλλους και επίσης η πρώτη επαφή που έχει συνήθως ένα παιδί με τα βιβλία γίνεται με βιβλία που έχουν εικόνες. Το εικονογραφημένο βιβλίο παραμένει η πρωταρχική λογοτεχνική μορφή σε αυτή την ηλικία, συνεχίζοντας βέβαια και μετά, για την εγγραματοσύνη των παιδιών. Τα εικονογραφημένα βιβλία ασφαλώς υπάρχουν γιατί είναι ευχάριστα, αλλά επ' ουδενί λόγω δεν θα λέγαμε ότι δεν εξυπηρετούν και κοινωνικοποιητικούς και παιδαγωγικούς σκοπούς ή ότι δεν έχουν έναν προσανατολισμό προς την πραγματικότητα που δημιουργεί η κοινωνία μέσα στην οποία παράγονται» (Stephens, 1994: 158).

Θα σχολιάσω επί τροχάδην στο πλαίσιο του σύντομου αυτού άρθρου τις πολύ καθοριστικές και ποικιλόμορφες διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσει το παιδί με τον καθένα από τους γονείς του και κατά δεύτερο λόγο με τον παππού και τη γιαγιάⁱⁱ. Άλλωστε φοβάμαι ότι σε πολλές περιπτώσεις βιβλίων που εμφανίζονται ο παππούς και η γιαγιά, το ενδιαφέρον της ιστορίας στρέφεται κυρίως στο γεγονός του (επικείμενου ή συντελεσμένου) θανάτου τους. Ακόμη και όταν επικεντρώνεται η αφήγηση στο είδος της σχέσης που αναπτύσσει το παιδί μαζί τους, αυτό γίνεται κυρίως για να εξηγηθεί το μέγεθος της απώλειάς τους και να υλοποιηθεί με έναν πιο ανθρώπινο και συναισθηματικό τρόπο η πλοκή μιας ιστορίας που φέρει σε πέρας το καθήκον να μιλήσει σε μικρά παιδιά για τα δυσάρεστα της ζωής, όπως είναι ο θάνατος αγαπημένων προσώπωνⁱⁱⁱ.

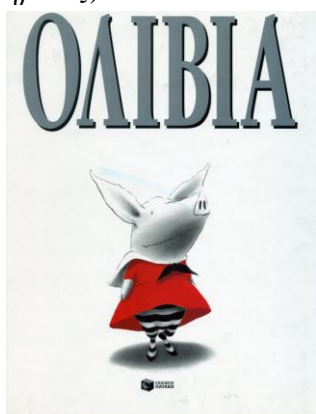
Είναι γεγονός ότι η μητέρα και ο πατέρας και οι σχέσεις με το μικρό ιδιαίτερα παιδί καταλαμβάνουν πολύ μεγάλη θέση στα παιδικά βιβλία αυτής της ηλικίας, και γι' αυτό το λόγο η θεματική αυτή αποτελεί από μόνη της αντικείμενο ξεχωριστών μελετών. Σχεδόν σε κάθε βιβλίο γι' αυτήν την ηλικία υπάρχει σε πρωτεύουσα ή δευτερεύουσα θέση η μητέρα ή/και ο πατέρας. Πρόθεσή μου εδώ είναι απλώς να διατρέξω τις βασικές τάσεις που οι σύγχρονοι συγγραφείς ακολουθούν στην παρουσίαση των σχέσεων του μικρού παιδιού με τον πατέρα και τη μητέρα.

Μια πολύ βασική μετατόπιση σε σχέση με παλαιότερα βιβλία είναι ότι η μητέρα εμφανίζεται σε αρκετά βιβλία πια να αναπτύσσει δεσμούς πιο «χαλαρούς» με το παιδί της: δεν είναι μόνο προσηλωμένη στο μητρικό της ρόλο και παρά την

or the big boss. But she's MY mom.

αφοσίωση και αγάπη που επιδεικνύει στα παιδιά της έχει και πολλά άλλα ενδιαφέροντα (*My Mom^{iv}*) ή μπορεί να εμφανίζεται λιγότερο «ενήλικη», περισσότερο ανέμελη και έτσι να βρίσκεται πιο κοντά στην ηλικία του παιδιού της (*Θέλω να γίνω ήρωας*).

Εν τούτοις, στην *Ολίβια*, ένα βιβλίο που αγαπήθηκε πολύ από τα παιδιά, η μητέρα της ιστορίας εμφανίζεται μόνη αυτή φορτωμένη με την υποχρέωση να ικανοποιεί τις καλλιτεχνικές και λογοτεχνικές ανησυχίες της κόρης της. Το βιβλίο έχει έξυπνο χιούμορ και τόσο η τρίχρωμη εικονογράφηση (άσπρο, μαύρο, κόκκινο) όσο και οι διακειμενικές νύξεις σε γνωστούς ζωγραφικούς πίνακες το καθιστούν μια συνολικά επιτυχημένη σύλληψη. Όμως ιδεολογικά, η μητέρα της Ολίβιας εμφανίζεται να ζει μια κουραστική καθημερινότητα, απασχολούμενη συνέχεια με τη φροντίδα για την καλλιτεχνική παιδεία της κόρης της αλλά και για το νοικοκυριό. Η εξουθενωτική ζωή της μητέρας αποπνέει έναν συντηρητισμό σχετικά με τους ρόλους των φύλων στην οικογενειακή καθημερινότητα και η αγάπη και το ενδιαφέρον της για την ανήσυχη Ολίβια, παρά τη χιουμοριστική πλαισίωση, μάλλον ενισχύουν την παραδοσιακή άποψη για το τι είναι ή πρέπει να είναι το μητρικό πρότυπο. Ο Greenstone σχολιάζει ορθά, κατά την άποψή μου, ότι ο συγγραφέας της *Ολίβιας*, Ίαν Φάλκονερ, εξερευνά μια θεματική που ουσιαστικά είναι η συνέπεια μιας νεοεμφανιζόμενης κουλτούρας περί τέλει μητρότητας και περί της αποτυχίας των «φεμινιστικών» μπαμπάδων να αντεπεξέλθουν ικανοποιητικά στο ρόλο του εξίσου συμμετόχου γονιού (Greenstone, 2008: 27).

Παρόλα αυτά, στα νεότερα βιβλία όλο και πληθαίνουν οι «φεμινιστικοί» μπαμπάδες και φαίνεται να μοιράζονται ένα μεγάλο μέρος των οικογενειακών ευθυνών. Τα πατρικά πρότυπα που προβάλλονται έχουν αλλάξει και εμφανίζονται μπαμπάδες που ασχολούνται με τα παιδιά τους (*Και οι μπαμπάδες ξέρουν παραμύθια*), παίζουν μαζί τους (*Ο μπαμπάς μου*), τα φροντίζουν, ενώ ταυτόχρονα δεν ενστερνίζονται πια την εικόνα ενός πατέρα που πάντα είναι δυνατός, ξέρει πώς να δράσει και πώς να αντιδράσει (*Σαν τον μπαμπά μου, φυσικά*). Οι σύγχρονοι λογοτεχνικοί μπαμπάδες είναι τρυφεροί, στοργικοί και προσγειωμένοι στις ανάγκες που δημιουργεί η σύγχρονη καθημερινότητα.

Όμως και εδώ, βλέπουμε να επανέρχονται παλαιότερα πρότυπα που ενισχύουν τον μπαμπά σε ρόλους πιο παραδοσιακούς, τουλάχιστον ως προς τη δυναμικότητα του χαρακτήρα και την ικανότητα να πετυχαίνει σε ό,τι αναλαμβάνει. Η τουλάχιστον αυτό είναι που πιστεύει το μικρό αγόρι του *Μπαμπά!* του Σβάν Νίχους. Ο μικρός Τόμι, ήδη από την αρχή της ιστορίας, αναρωτιέται που είναι ο μπαμπάς του. Έχει σφοδρή επιθυμία να τον δει και σιγά-σιγά ξετυλίγει με τη φαντασία του πράξεις («φτιάχνει τα παιχνίδια μου χωρίς να κοιτάει τις οδηγίες») και κατορθώματα του μπαμπά («ο μπαμπάς μπορεί να ανοίξει μια κλειδαριά χωρίς κλειδί»). Η μορφή του μπαμπά εικονοποιείται με μια εικονογράφηση που τον μεγεθύνει δηλώνοντας έτσι το θαυμασμό που τρέφει γι' αυτόν ο μικρός Τόμι. Στην ιστορία υπάρχει υπό τύπον σχολίου ότι ο μπαμπάς λείπει συχνά σε ταξίδια. Θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η προσκόλληση του Τόμι στο μπαμπά του –δεν γίνεται καμιά αναφορά στη μητέρα– οφείλεται στο γεγονός ότι δεν τον βλέπει συχνά και συνεπώς τον επιθυμεί.

Αυτό όμως που κυρίως και πρωταρχικά προβάλλεται είναι η ανάγκη για το αγόρι της ιστορίας μας να έχει ένα πατρικό πρότυπο και μάλιστα με έντονα τα αρρενωπά χαρακτηριστικά και το δυναμισμό. Η σχετική φιλολογία για την παρουσία

του πατέρα στη ζωή του παιδιού και μάλιστα του αγοριού, είτε την αναζητήσουμε σε μελέτες είτε σε λογοτεχνικές αναπαραστάσεις επισημαίνει την ανάγκη των μικρών παιδιών να αισθάνονται τον πατέρα τους κοντά τους. Πατρική απουσία δεν σημαίνει αναγκαστικά πραγματική απουσία από το σπίτι, π.χ. όπως συμβαίνει, όταν έχει μεσολαβήσει ένα διαζύγιο. Η πατρική απουσία μπορεί να αφορά πατέρες που ζουν μεν μέσα στο σπίτι, αλλά δεν συμμετέχουν σ' αυτό. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει η ψυχολόγος Phyllis Chesler: «Όλοι οι πατέρες συγχωνεύονταν σε ένα και το αυτό πρόσωπο, σε ένα αρχέτυπο του πατέρα: ο σκιώδης, ο ξένος, ο ξεπεσμένος μισοτύραννος και μισοδεσπότης και, με αυτή την ιδιότητα, αξιολύπητος. Ο αδέξιος, ο σφιγμένος ή ξενιτεμένος μέσα στο ίδιο του το σπίτι άνδρας» (Badinter, 1994: 190).

Υπό το βάρος της προγενέστερης βιβλιογραφίας περί των κυρίαρχων πατρικών προτύπων, γίνεται κατανοητό λοιπόν γιατί σε βιβλία όπως αυτό του Σβάν Νίχους επικρατεί μια τέτοια πατρική μορφή που χαρακτηρίζεται από έντονα τα αρρενωπά χαρακτηριστικά που ενισχύουν τα έμφυλα στερεότυπα. Νομίζω ότι και το βιβλίο αυτό, όπως και η *Ολίβια*, κινείται στην κατεύθυνση της επιστροφής σε πρότυπα πιο παραδοσιακά, όπου η διάκριση των ρόλων του πατέρα και της μητέρας είναι καθοριστική. Η αντίληψη που θέλει να μην μπερδεύονται οι ρόλοι και ο πατέρας να μπορεί να είναι απών –παρά τη στοργή που νιώθει για τα παιδιά του- και να μην μοιράζεται την καθημερινή φροντίδα τους με τη μητέρα φαίνεται πως επικρατεί στο βιβλίο αυτό⁵.

Τα γονεϊκά πρότυπα πάντως έχουν ξεφύγει, στα σύγχρονα παιδικά βιβλία, από τη μία και μοναδική εκδοχή και μια ποικιλία ρόλων τόσο πιο καθιερωμένων παραδοσιακά όσο και πιο νεοτερικών, φεμινιστικών ή μεταφεμινιστικών, εκτίθεται. Ως εκ τούτου, νέες μορφές οικογένειας –γονείς χωρισμένοι, μονογονεϊκές οικογένειες, οικογένειες που δημιουργούνται εκ νέου μετά από χωρισμό- κάνουν την εμφάνισή τους. Το διαζύγιο δεν αποτελεί πια ταμπού στην παιδική λογοτεχνία ούτε καν σε αυτή που απευθύνεται σε μικρά παιδιά. Καθώς μάλιστα θεωρείται ότι εντάσσεται μέσα στην καθημερινότητα των παιδιών – επειδή βιώνουν ένα διαζύγιο είτε τα ίδια είτε οι συνομήλικοί τους- μπορεί να αποτελέσει ακόμη και το φυσικό πλαίσιο μιας ιστορίας που η πρόθεσή της είναι άλλη, π.χ. να μιλήσει στα παιδιά για τη μουσική και τις νότες. Στο βιβλίο *Όταν ο Ντο και η Λα χώρισαν* παρακολουθούμε τις συνθήκες χωρισμού των δύο γονιών: «Οι διαφωνίες τους ήταν συχνές και τα νεύρα τους συνέχεια τεντωμένα. Η παραφονία έδιωξε μακριά τη μελωδία που υπήρχε στην οικογένεια του Ντο και της Λα».

Βέβαια οι συνθήκες χωρισμού ενός ζευγαριού είναι συνηθισμένο μοτίβο της πλοκής των σημερινών παιδικών βιβλίων, το ενδιαφέρον όμως εδώ βρίσκεται στο ότι προσπαθεί να διεισδύσει, με τρόπο κατανοητό για τον μικρής ηλικίας αναγνώστη, στα ερωτηματικά και στα αισθήματα ενοχής που ζώνουν το μικρό γιο των χωρισμένων γονιών, το Σι: «Ο Σι ήταν πολύ δυστυχημένος. Η πρώτη σκέψη που έκανε ήταν ότι έφταιγε εκείνος που οι γονείς του χώρισαν, γιατί πολλές φορές φώναζαν μπροστά του για πράγματα που εκείνος ζητούσε [...] Οι γονείς του όμως μάλωναν συνέχεια και για άλλα πράγματα. Πολλές φορές δεν ήξεραν και οι ίδιοι την αιτία. Ίσως λοιπόν δεν έφταιγε αυτός αλλά οι γονείς του». Μολονότι η δραματικότητα με την οποία βιώνει ο μικρός λογοτεχνικός ήρωας το γεγονός του διαζυγίου των γονιών του δεν κρύβεται, όμως με τρόπο απλό αλλά και απλουστευτικό σε σχέση με τη ρεαλιστική πραγματικότητα αναπτύσσει εκείνους τους συλλογισμούς που θα τον βοηθήσουν να ξεπεράσει τα αισθήματα ενοχής και να αποδεχθεί το συμβάν. Η εικονογράφηση κινείται επίσης προς αυτή την κατεύθυνση: με έναν τόνο χιουμοριστικό και με χρώματα χαρούμενα προσπαθεί να αποδυναμώσει τη δυσκολία των περιστάσεων που βιώνει ο Σι.

Το επόμενο βιβλίο, *Πού κρύφτηκε ο ύπνος μου;*, υιοθετεί μια διαφορετική προσέγγιση του χωρισμού των φυσικών γονιών: δεν δίνεται καμιά δραματική κατεύθυνση στο γεγονός, αντίθετα το παρουσιάζει με φυσικότητα, χωρίς επιπτώσεις και μάλιστα τελικά ως κάτι θετικό για το μικρό παιδί, καθώς έτσι αποκτά δύο μπαμπάδες, το φυσικό του μπαμπά και το σύντροφο της μαμάς. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι το βιβλίο αυτό δεν έχει ως κεντρικό του θέμα το διαζύγιο, τουλάχιστον όχι άμεσα, αντίθετα επικεντρώνεται στη δυσκολία του μικρού παιδιού που δεν μπορεί να κοιμηθεί. Εάν αυτό αποτελεί σύμπτωμα μιας βαθύτερης ανασφάλειάς του, αυτό μόνο να το υποθέσουμε μπορούμε. Ο συγγραφέας πάντως πολύ εύστοχα αποφεύγει να συνδέσει την αϋπνία του μικρού Πέτρου^{vi} με την αλλαγή των οικογενειακών συνθηκών του, αντίθετα μάλλον ακολουθεί τον Μπρούνο Μπετελχάιμ που σοφά σημειώνει ότι οι ρεαλιστικές εξηγήσεις είναι συνήθως ακατανόητες στα παιδιά, γιατί τους λείπει η αφαιρετική ικανότητα κατανόησης που απαιτείται για να αποκτήσουν νόημα και αυτού του είδους οι εξηγήσεις αφήνουν το παιδί συγχυσμένο, συνθλιμμένο και διανοητικά ηττημένο (Μπετελχάιμ, 1995: 71).

Μέσα σε μια οικογένεια, η προσωπικότητα του παιδιού διαμορφώνεται και σε σχέση με τους ενηλίκους που το περιβάλλουν αλλά και από τις σχέσεις με τα αδελφιά του. Αν και το παιδί που δεν έχει αδελφία υπάρχει προφανώς ως ήρωας ιστοριών, συνήθως λειτουργεί ως πρότυπο που αντισταθμίζει τη μοναχικότητά του με την ικανότητά του να δημιουργεί, π.χ. να κατασκευάζει λέξεις (*Η πριγκίπισσα των λέξεων*). Το παιδί που έχει αδελφία μπορεί να είναι πολύ πιο κοινωνικοποιημένο, συχνά όμως αναπτύσσει σχέσεις αντιζηλίας με αυτά, τα ανταγωνίζεται, καθώς διεκδικεί περισσότερο ενδιαφέρον από τους ενηλίκους του οικογενειακού περιβάλλοντος.

Με τρυφερότητα, η Ρουσάκη στο *Ο φαφούτης αδελφός* παρουσιάζει αυτό το αίσθημα μειονεξίας που νιώθει ο ένας αδελφός για το δίδυμο αδελφό του που πάντα προλαβαίνει να κάνει κάτι πριν από αυτόν: «Ο Κίμωνας πρώτος γεννήθηκε. Ο Κίμωνας πρώτος περπάτησε. Ο Κίμωνας πρώτος έμαθε ποδήλατο». Ο Μπετελχάιμ εξηγεί πόσο δραματικές διαστάσεις, αν και απόλυτα υποκειμενικές, μπορεί να πάρει η αδελφική αντιζηλία, έστω και αν εκδηλώνεται με συμβάντα ασήμαντα. Ουσιαστικά αυτό που κυρίως απασχολεί το παιδάκι, μέσα από την τραγωδία που μπορεί να ζει στη σφαίρα της φαντασίας του, είναι ότι φοβάται ότι οι γονείς του το υποτιμούν –σε σύγκριση με τα αδελφιά του- και δεν μπορεί να κερδίσει την αγάπη και την εκτίμησή τους (Μπετελχάιμ, 1995: 333-334). Γι' αυτό έχουν αξία ιστορίες όπως *Ο φαφούτης αδελφός*, όπου με συγκατάβαση και κατανόηση αντιμετωπίζεται ρεαλιστικά η αδελφική αντιζηλία.

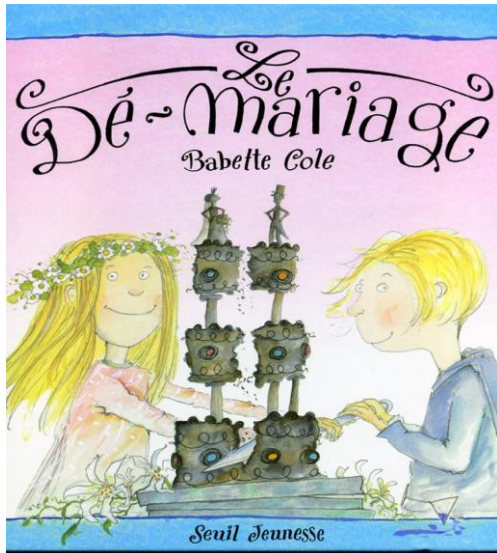
Η σύγχρονη παιδική λογοτεχνία έχει τολμήσει να προχωρήσει και στην απεικόνιση οικογενειακών σχημάτων που ξεφεύγουν πολύ από το πρότυπο της παραδοσιακής πυρηνικής οικογένειας. Παρόλα αυτά πρέπει να παραδεχθώ ότι τέτοια βιβλία δεν έχουν μεταφρασθεί ακόμη στην Ελλάδα. Επί παραδείγματι, το πολύ προχωρημένο σύγχρονο παραμύθι *Flix* του εξαιρετικού Tomi Ungerer^{vii} που αναφέρεται σε μια μικτή οικογένεια –από

γονείς γάτους γεννιέται ένας γιος σκύλος που κι αυτός, όταν μεγαλώσει και παντρευτεί τη σκυλίτσα που αγαπά θα αποκτήσει γατάκι!- θέτει μια σειρά ζητημάτων μεταξύ των οποίων και αυτό του οικογενειακού μοντέλου. Πέρα από το ρατσισμό και τη διαφορετικότητα που θίγονται, στην οικογένεια της ιστορίας μας έχουμε μίξη των βιολογικών ειδών αφήνοντας έτσι προεκτάσεις για θέματα που συνδέονται με τις νέες μορφές οικογένειας: μικτοί γάμοι αλλά και προβλήματα παιδιών που χρειάζεται να προσαρμοστούν στο περιβάλλον τους (π.χ. παιδιά υιοθετημένα, δίγλωσσα παιδιά κ.λπ.).

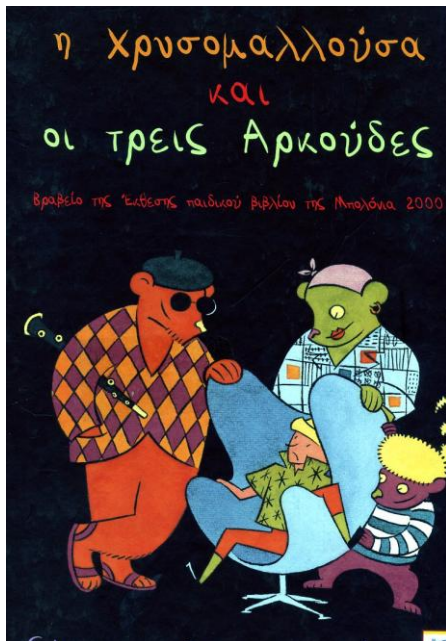
Στις ΗΠΑ πάντως κυκλοφορούν βιβλία παιδικά στα οποία τα οικογενειακά σχήματα είναι τόσο προχωρημένα ή κατ' άλλους ακραία ώστε να δείχνουν οικογένειες άλλοτε χωρισμένων γονιών όπου ο πατέρας συζεί με το σύντροφό του συμβιώνοντας μάλιστα κάποιες μέρες της εβδομάδας και με το γιο του (*Daddy's Roommate*) και άλλοτε ενός ζευγαριού γυναικών που αποφασίζει να υιοθετήσει ένα κοριτσάκι (*Felicia's Favorite Story*). Αν και τα βιβλία αυτά πραγματεύονται μοντέλα ζωής που δεν είναι συνηθισμένα, καθώς αντιπροσωπεύουν μικρές μειοψηφίες ακόμη και στη Βόρεια Αμερική, αποφεύγουν να προκαλέσουν και ακολουθούν μια ιδιαίτερα συμβατική εικονογράφηση. Οι προθέσεις τέτοιων βιβλίων θα πρέπει να αναζητηθούν στον υποστηρικτικό ρόλο που έρχονται να παίξουν για παιδιά που είτε βιώνουν παρόμοιες οικογενειακές καταστάσεις είτε τα ίδια ταλαντεύονται για την ταυτότητα φύλου τους. Η δράση των ιστοριών αυτών είναι εμφανώς βιβλιοθεραπευτική.

« C'est un garçon ! »
Théo Lagriffe était fou de joie. On l'autorisa enfin
à aller voir sa femme, qu'il couvrit de fleurs et de baisers.
Puis ils regardèrent le bébé. Il avait un petit visage aplati,
tout fripé, des bajoues et de minuscules oreilles pendantes.
« Comme il est mignon ! » susurra maman Lagriffe.
« Mais... mais... c'est un chien ! »
« Et alors ? »

εδώ η αποδόμηση του παραδοσιακού μοντέλου οικογένειας που βασίζεται στο γάμο δηλώνεται με τον ίδιο τον τίτλο του βιβλίου, όπως μεταφράστηκε στα γαλλικά: dé-mariage (το dé ως στερητικό του mariage, γάμος) όπως θα λέγαμε ξε-παντρειά.

καρέκλες και τα πιάτα τους-, ο Μπετελχάιμ, μεταξύ άλλων, βλέπει τη Χρυσομαλλούσα ως παρείσακτη που μπαίνει στη σφικτά δεμένη οικογένεια των τριών αρκούδων, μένοντας όμως τελικά η ίδια απέξω και μάλιστα εκδιωγμένη από αυτούς (Μπετελχάιμ, 1995, 314). Προεκτείνοντας την εκδοχή του Μπετελχάιμ θεωρώ το κλασικό αυτό παραμύθι, αναγνωσμένο σήμερα, ως μια παραδοχή του πόσο η πυρηνική οικογένεια που εμφανίζεται εσωστρεφής και αυτάρεσκα κλεισμένη στον εαυτό της μπορεί να αποκλείει και να απομονώνει τον άλλον που την πλησιάζει. Η ερμηνευτική αυτή ματιά αποτελεί και μια κριτική στη θέση που μπορεί να έχει η πυρηνική και στραμμένη μόνο προς τον εαυτό της οικογένεια στη σημερινή κοινωνία: οι διαχωριστικές γραμμές που στήνει και τα τείχη που ορθώνει για τον οποιοδήποτε άλλο που θα θελήσει να εισβάλλει στο δικό της χώρο οδηγούν σε ακόμη περισσότερη κοινωνική απομόνωση και κοινωνικό αποκλεισμό.

Αλλά και στην Ευρώπη, η πολύ γνωστή μας Babette Cole γράφοντας και εικονογραφώντας ιστορίες με χιουμοριστικό και ανατρεπτικό περιεχόμενο ουσιαστικά αποδομεί τις οικογενειακές σχέσεις: Είτε διατηρώντας την παραδοσιακή και σε λαϊκά παραμύθια αδελφική αντιζηλία (*Prince Cinders*) είτε προβάλλοντας ως πρότυπο ζωής της ηρωίδας της αυτό της γυναίκας που επιθυμεί και επιδιώκει να μείνει εκτός γάμου και οικογένειας (*Princess Smartypants*) είτε δηλώνοντας με κυριολεκτικό τρόπο ότι η διαφωνία χαρακτήρων των δύο συζύγων τους οδηγεί στην ευτυχία μόνον όταν επέρχεται η λύση του γάμου (*Dé-mariage*). Μάλιστα

Άφησα για να σχολιάσω στο τέλος το παλιό παραμύθι της Χρυσομαλλούσας με τις τρεις αρκούδες που επανέρχεται όμως και μάλιστα εκσυγχρονισμένο, ακριβώς γιατί θέλω να δείξω την επικαιρότητα αυτού του οικογενειακού μοντέλου. Η γνωστή ιστορία δεν αλλάζει διόλου κειμενικά, καθίσταται όμως με την εξαιρετική εικονογράφηση του Guarnaccia σύγχρονη, μιας και όλη η επίπλωση του σπιτιού των τριών αρκούδων ακολουθεί το ντιζάιν επίπλων του 20^{ου} αιώνα.

Θα αξιοποιήσω ένα επίπεδο της πολλαπλής ερμηνείας του παραμυθιού που προτείνει ο Μπέτελχάιμ το οποίο, κατά την άποψή μου, είναι πολύ διαφωτιστικό του οικογενειακού προτύπου που αναδύεται. Στη γνωστή ιστορία της Χρυσομαλλούσας που εισβάλλει στο σπίτι των τριών αρκούδων (μπαμπάς, μαμά και αρκουδάκι) και εξερευνά τα έπιπλα τους –τα κρεβάτια, τις

Το θέμα της οικογένειας είναι χωρίς άλλο κεντρικό αν όχι αναπόσπαστο στα βιβλία που απευθύνονται σε μικρές ηλικίες παιδιών. Δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε ότι σε κάθε βιβλίο μπορούμε να δούμε μια διαφορετική εκδοχή της οικογένειας ή μια άλλη ερμηνεία της. Αυτή ακριβώς η ποικιλία των οικογενειακών προτύπων και ρόλων κάθε άλλο παρά πρέπει να εκληφθεί ως αποσταθεροποιητική της ασφάλειας που πρέπει να νιώθουν τα μικρά παιδιά. Αντίθετα, είναι πολύ βοηθητική ώστε να τα υποστηρίξει στην κατανόηση των πολλαπλών ενδεχομένων που μπορεί να προκύπτουν στη ζωή και έτσι να βελτιώνουν την αυτοαντίληψή τους και να αυξάνουν την ευαισθησία τους προς τους άλλους.

Πρωτογενείς πηγές

Αλεξοπούλου-Πετράκη, Φ. (2007). *Θέλω να γίνω ήρωας*. Αθήνα, Παπαδόπουλος.

Browne, A. (2001). *Ο μπαμπάς μου* (μετάφραση Ε. Κεχαγιόγλου). Αθήνα, Παπαδόπουλος.

Browne, A. (2005). *My Mom*. New York, Farrar Straus Giroux.

Cole, B. (1986). *Princess Smartypants*. A PaperStar Book, The Putnam and Grosset Group, New York.

Cole, B. (1997). *Prince Cinders*. A PaperStar, Putnam and Grosset Group, New York.

Cole, B. (1997). *Dé-mariage*. Seuil, Paris.

Guarnaccia, S. (2000). *Η Χρυσομαλλούσα και οι τρεις αρκούδες* (απόδοση Ν.Κουλούρης), Αθήνα, Μεταίχμιο.

Κάντζολα-Σαμπατάκου Β. (2009). *Και οι μπαμπάδες ξέρουν παραμύθια*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Καρακώστα, Μ. (2009). *Η πριγκίπισσα των λέξεων*. Αθήνα, Πατάκης.

Λίντγκρεν, Άστριντ. *Πίπη Φακιδομύτη* (μετάφραση Ντίνα Καμπά). Αθήνα, Ψυχογιός.

Μάγος, Κ. - Κουντούρης, Μιχάλης (εικονογράφηση) (2005). *Πού κρύφτηκε ο ύπνος μου*; Αθήνα, Νίκας.

Μέλλιγκ, Ν. (2002). *Σαν τον μπαμπά μου, φυσικά* (απόδοση Μ. Παπαγιάννη). Αθήνα, Πατάκης.

Milne, A. A. (1996). *Η-Γουίννυ-ο-Πουφ* (μετάφραση Π. Παμπούδη). Αθήνα, Νεφέλη.

Νέσμπιτ, Έ. (1972). *Τα παιδιά που έβλεπαν τα τραίνα να περνούν* (μετάφραση Λ. Τσουκαλά). Αθήνα, Άγκυρα.

Newmann, L. (εικονογράφηση Α. Romo) (2002). *Felicia's Favorite Story*. Riddley Park, PA, Two Lives.

Νίχους, Σ. (2002). *Μπαμπά!* (μετάφραση Δ. Θεοδωράκη). Αθήνα, Κάστωρ.

Νταλ, Ρ. (1990). *Ματίλντα* (μετάφραση Κ. Κοντολέων). Αθήνα, Ψυχογιός.

Ρουσάκη, Μ. (2009). *Ο φαφούτης αδελφός*. Αθήνα, Πατάκης.

Τουαίν, Μ. *Οι περιπέτειες του Χάκλμπερν Φιν* (μετάφραση Ν. Λαμπρόπουλος), Αθήνα, Οδυσσέας.

Τσάμπρα, Φ. – Σκαλίδη, Ζ. (εικονογράφηση Λ. Τσουχνικά) (2007). *Όταν η Ντο και η Λα χώρισαν*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα 2007.

Ungerer, T. (1997). *Flix*. Paris, L'école des loisirs.

Φάλκονερ, Ίαν (κείμενο – εικονογράφηση) (2001). *Ολίβια* (απόδοση Βαγγέλης Ηλιόπουλος). Αθήνα, Πατάκης.

Willhoite, Michael (κείμενο – εικονογράφηση). *Daddy's Roommate*. New York, Alyson Books 1990.

Αφιέρωμα «Θάνατος στην Παιδική Λογοτεχνία» (2008). περιοδικό *Keimena 7* (Μάρτιος).

- Avery, G. (1996). "The Family Story", *International Companion Encyclopedia of Children's Literature* (επιμέλεια P. Hunt). London & New York, Routledge, 339-347.
- Badinter, E. (1994). *XY Η ανδρική ταυτότητα* (μετάφραση Λ. Σταματιάδη), Κάτοπτρο, Αθήνα.
- Benert, B. & Hélot, C. (2009). "Traduction et altérité". Volume on *Children's Literature Studies and Literary Theory Today in Neohelicon. Acta comparationis litterarum universarum XXXVI*, 1 (2009), Akadumiaj Kiado & Springer, 117-129.
- Γεωργίου-Νίλσεν, Μ. (1980). *Η οικογένεια στα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου*. Αθήνα, Κέδρος.
- Γιαννικοπούλου Α. – Μακρή Μ. (2007). «Πώς ο ΠΑΤΕΡΑΣ έγινε ΜΠΑΜΠΑΣ: Παρατηρώντας την εικόνα του στα παιδικά βιβλία». Στο Δ. Χατζηδήμου – Κ. Μπίκος – Π. Στραβάκου – Κ. Χατζηδήμου (επιμέλεια). *5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο: Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα*. Πρακτικά. Τόμος Α'. Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 513-519.
- Γκλιάου, Ν. (1994). «Οικογενειακά πρότυπα και χαρακτήρες στη σύγχρονη παιδική λογοτεχνία», *Διαδρομές* 35, 195-200.
- Greenstone, D. (2008). "The Sow in the House: The Unfulfilled Promises of Feminism in Ian Falconer's *Olivia* Books". *Children's Literature Association Quarterly* 33,1, 26-40.
- Κανατσούλη, Μ. (1997). *Πρόσωπα γυναικών σε παιδικά λογοτεχνήματα. Όψεις και απόψεις*. Αθήνα, Πατάκης.
- Κανατσούλη, Μ. (2008). *Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα. Νέες απόψεις για το φύλο στην Παιδική Λογοτεχνία*. Αθήνα, Gutenberg.
- Μισέλ, Α. (1987). *Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου* (μετάφραση Λ. Μουσούρου). Αθήνα, Gutenberg.
- Μπετελχάιμ, Μ. (1995). *Η γοητεία των παραμυθιών* (μετάφραση Ε. Αστερίου). Αθήνα, Γλάρος 1995.
- Norton, D. (2007). *Μέσα από τα μάτια ενός παιδιού. Εισαγωγή στην Παιδική Λογοτεχνία* (επιμέλεια-θεώρηση Μ. Σουλιώτης). Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο.
- Stephens, J. (1994). *Language and Ideology in Children's Fiction*. London & New York, Longman.
- Stood-Hill, B. & Amspaugh-Corson, L. (2005). *Children's Literature. Discovery for a Lifetime*. New Jersey, Pearson-Merrill Prentice Hall.
- Τζαφεροπούλου, Μ. (1999). «Πατέρας και παππούς: Το νέο περιεχόμενο δύο παραδοσιακών ιδιοτήτων στη σύγχρονη ελληνική παιδική-νεανική λογοτεχνία», *Διαδρομές* 56, 246-251.
- Travers, B. & Travers, J. (2008). *Children's Literature. A Developmental Perspective*. Danvers, MA., John Wiley & Sons.

ⁱ Στο σχετικό άρθρο της, η Gillian Avery κάνει λόγο για το family story, την οικογενειακή ιστορία ως μια υποκατηγορία παιδικών βιβλίων με θέματα γύρω από την οικογένεια, και για τη μακρά διαδρομή της θεματικής αυτής στην παιδική λογοτεχνία του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, Avery, Gillian. "The Family Story", *International Companion Encyclopedia of Children's Literature* (επιμέλεια Peter Hunt), London & New York, Routledge 1996: 339-347.

ⁱⁱ Αναφέρω επί τροχάδην από την ελληνική βιβλιογραφία: Γκλιάου, Νικολέττα. «Οικογενειακά πρότυπα και χαρακτήρες στη σύγχρονη παιδική λογοτεχνία», *Διαδρομές* 35 (1994): 195-200. Τζαφεροπούλου, Μαρία. «Πατέρας και παππούς: Το νέο περιεχόμενο δύο παραδοσιακών ιδιοτήτων στη σύγχρονη ελληνική παιδική-νεανική λογοτεχνία», *Διαδρομές* 56 (1999): 246-251. Γιαννικοπούλου

Αγγελική – Μακρή Μ. «Πώς ο ΠΑΤΕΡΑΣ έγινε ΜΠΑΜΠΑΣ: Παρατηρώντας την εικόνα του στα παιδικά βιβλία». Στο Δ. Χατζηδήμου – Κ. Μπίκος – Π. Στραβάκου – Κ. Χατζηδήμου (επιμέλεια). *5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο: Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα*. Πρακτικά. Τόμος Α'. Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη 2007: 513-519. Πολλές αναφορές στην μητέρα και στον πατέρα καθώς εξετάζω τους έμφυλους ρόλους των λογοτεχνικών χαρακτήρων στα παιδικά βιβλία στο δύο βιβλία μου *Πρόσωπα γυναικών σε παιδικά λογοτεχνήματα. Όψεις και απόψεις*, Αθήνα, Πατάκης 1997 και *Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα. Νέες απόψεις για το φύλο στην Παιδική Λογοτεχνία*, Αθήνα, Gutenberg 2008.

ⁱⁱⁱ Δες και το σχετικό αφιέρωμα στο «Θάνατο στην Παιδική Λογοτεχνία, περιοδικό *Keimena7* (Μάρτιος 2008).

^{iv} Για περισσότερα στο Κανατσούλη, Μένη. *Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα*, ό.π., σ. 159.

^v Για τους «απόντες» πατέρες, δες και στο Κανατσούλη, Μένη. *Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα*, ό.π., σσ. 272-278.

^{vi} Επιπλέον αντί για ανθρώπινους χαρακτήρες χρησιμοποιεί ζώα αποδυναμώνοντας έτσι περισσότερο τις όποιες δραματικές προεκτάσεις της ιστορίας.

^{vii} Για τον *Flix* και το συγγραφέα πολύ κατατοπιστικές πληροφορίες στο άρθρο των Britta Benert, και Christine Hélot, “Traduction et altérité”. Volume on *Children’s Literature Studies and Literary Theory Today in Neohelicon. Acta comparationis litterarum universarum XXXVI*, 1 (2009), Akadmiáj Kiado & Springer, σσ. 125-126.